

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ
ΚΑΙ
Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΙΤΟΥ

1.— Ἡ ὑπαρξις ἀρμενίων ἐν Διδυμοτείχῳ· *Θ. Ζ. Η. 1937*
ἐπὶ Βυζαντινῶν. Ἀρμένιοι ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ, οὐ μόνον
ἐπὶ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἤδη πολὺ ἐνωρίς·
Ἐάν ὑπῆρχον ἢ ὄχι καὶ ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς τοῦτο δὲν θὰ ἐξε-
τάσωμεν.

Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, καὶ ἰδίως οἱ ἐξ Ἀρμενίων ἔλκοντες
τὸ γένος, ἢ συγγενεύοντες πρὸς αὐτοὺς, ἢ τέλος ἐξ Ἀρμενίας προερ-
χόμενοι, ὑπεστήριζον τοὺς Ἀρμένιους τοῦ κράτους αὐτῶν καὶ ἐφρόν-
τιζον διὰ τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν των, ἔνεκα θρησκευτικῶν, πο-
λιτικῶν, ἢ ἄλλων λόγων.

Ἀρμένιοι ἐγκατεστάθησαν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τοῦ
βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ
αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ (408—450). Ἐκτοτε δὲ πολλοὶ
τούτων, ἐξελληνιζόμενοι, ἀνέρχονται εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς
πολιτείας, καθὼς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ὁ αὐτο-
κράτωρ Μαυρίκιος (582—602) διέταξε τὴν μεταφορὰν καὶ ἐγκατάστα-
σιν πολλῶν χιλιάδων ἀρμενικῶν οἰκογενειῶν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἔ-
δωκεν εἰς αὐτάς ἐκτεταμέναν γαίαν, πλείστας δὲ τιμὰς εἰς τοὺς ἀρ-
χηγούς των. Ἐκάστη τῶν οἰκογενειῶν παρεῖχεν ἓνα ἵππεα, καὶ τοι-
ουτοτρόπως τὸ κράτος ἐπρομηθεύετο ἀπὸ μόνῃν τὴν στρατιωτικὴν
αὐτὴν ἀποικίαν πολλὰς χιλιάδας ἱππεῖς.

Ὁ ἀρμένιος ἐπίσκοπος Σέβεος, γράφων κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ἀ-
νεβίβαζε τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων εἰς 30 χιλιάδας, αἱ
ὁποῖαι παρεῖχον 30 χιλ. ἱππεῖς.

Κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου τοῦ μεγάλου

(610—641) ἀραβικὴν ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπέκτασιν καὶ κυριαρχίαν πολλοὶ Ἀρμένιοι διεσκαρπίσθησαν ἀνὰ τὰ διάφορα μέρη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Κωνσταντῖνος Ε΄ ὁ Κοπρώνυμος (741—775), ἐπειδὴ δὲν ἔβλεπε μὲ εὐμενὲς ὄμμα τὸ νεότευκτον κράτος τῶν Βουλγάρων, ὠχύρωσε τὰ σύνορα τῆς Θράκης καὶ ἐγκατέστησεν εἰς τὰς παραμεθορίους περιοχὰς μαχίμους πληθυσμοὺς ἐκ Σύρων καὶ Ἀρμενίων Παυλικιανῶν.

Τὸν δέκατον ἐπίσης αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969—976), σκεφθεὶς νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Μωαμεθανοὺς τῆς Ἀνατολῆς τοὺς ἰσχυροὺς τῶν συμμάχους, μετώκισεν ἐκ Μικρασίας εἰς τὴν Θράκην Παυλικιανοὺς καὶ ἄλλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ Ἀρμενίους.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ βυζαντινοῦ κράτους οἱ πολυπληθεῖς κάτοικοι τῆς σπουδαιοτέρας πόλεως τῆς Θράκης, ἥτις ἦτο ἡ Ἀδριανούπολις, ἦσαν διαφόρου ἐθνικότητος, Ἕλληνες, Λατῖνοι, Ἰουδαῖοι, Ἀρμένιοι καὶ ἄλλοι ἀνατολίται καὶ λοιποὶ. (Ἰδὲ: Ἐγκυκλοπαιδεῖαν Ἐλευθερουδάκη Τόμ. Α' 236).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ὅπωςδῆποτε ἀσφαλῶς, τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ τὸ Διδυμοτεῖχον, τὸ ὅποιον ἦτο ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν πόλεις σπουδαιοτάτη, εἶχε βεβαίως ἀπ' ἀρχῆς μεταξὺ τῶν κατοίκων του καὶ Ἀρμενίους.

2.— Τὸ χωρίον τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης «Ἐρμενίκιοι». Κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπὶ Ἡρακλείου ἀραβικὴν ἐπέκτασιν, καθὼς μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ πρόεδρος τῆς Ἀρμενικῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου Κεβόρκ Παπαζιάν, ἀπώκισθη ἢ ἴσως ἐπηυξήθη τὸ παρὰ τὴν Μακρὰν Γέφυραν χωρίον Ἀρμενα. Τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, καλούμενον ἐπὶ τουρκοκρατίας Ἐρμενίκιοι, ἐπωνομάσθη τὸ 1920, ἐπὶ Ἑλληνικῆς κατοχῆς, πάλιν Ἀρμενα.

Ἐτερον χωρίον τῆς Ἀνατολικῆς ἐπίσης Θράκης, Ἐρμενίκιοι καὶ τοῦτο καλούμενον καὶ κείμενον πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Καπάκτζα, εἶχεν ἄλλοτε πολλοὺς Ἀρμενίους καὶ ὠνομάζετο, φαίνεται, ὡσαύτως Ἀρμενα, ἐπὶ βυζαντινῶν, ἐὰν βεβαίως ὑπῆρχε τότε ὑπῆρχε ἐπίσης καὶ ἄλλο ἐρηνωμένον χωρίον παρὰ τὸ Ἐξάστερον Σηλυβρίας ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ὑπάρχουν καὶ τώρα καὶ ἄλλα χωρία μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα Ἀρμενα ἢ Ἐρμενίκιοι ἐν Θράκῃ, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ.

3) Οἱ ἄρμενίοι Διδυμοτείχου ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Ἀρμένιοι τοῦ Κουρδιστάν καὶ τῶν ἀρμενικῶν ἐν γένει χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπλήρωνον παλαιόθεν πολλοὺς καὶ βαρεῖς φόρους εἰς αἶμα, εἰς εἶδος καὶ χρῆμα, εἰς τοὺς κυβερνητικοὺς ὑπαλλήλους καὶ εἰς τοὺς κούρδους φεουδάρχας. Ὅντες ὅμως φιλόπονοι καὶ ἐμπορικοί, ἀπέκτων διαρκῶς πλοῦτον ἱκανόν καὶ ἐξηπλοῦντο βαθμηδὸν πρὸς τὴν Δυτικὴν Μικρασίαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πληθυνόμενοι δὲ ἐκεῖ, διέβαινον εἰς Θράκην καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὅπου ὑπῆρχον, ὅπως εἵπομεν, Ἀρμένιοι ἤδη ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. (Ἰδὲ Ἑγκυκλοπαιδεῖαν Ἐλευθερουδάκη ἐνθα ἀνωτέρω ἐν συνεχείᾳ).

Κατὰ τὴν «Ἀφήγησιν τοῦ ταξειδίου τοῦ Ἰωάννου Φραγκίσκου Generali Careri, κατὰ τὸ ἔτος 1693—1694», (Ἰδὲ Ὑφακτικά» τομ. Γ') κατωκεῖτο ἡ Ἀδριανούπολις, ὅπως ἐπὶ Βυζαντινῶν, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐπὶ Τούρκων, τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνος, ἀπὸ Ἑλλήνας, Ἰουδαίους, Ἀρμενίους, Τούρκους, Βλάχους καὶ ἄλλας ἐθνότητας. Ἐπομένως τὸ Διδυμοτεῖχον ἐπίσης εἶχεν Ἀρμενίους τότε, καθὼς καὶ πολὺ προηγουμένως, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἀφ' οὗ καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν εἶχε βεβαίως, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα.

4.—Ἡ Κουρδικὴ πόλις Ἐγκιν. Ἐν τῶν σπουδαιότερων κέντρων τῆς Ἀρμενίας ἦτο ἄλλοτε ἢ ἐν Κουρδιστάν πόλις Ἐγκιν. Κεῖται αὕτη ἐν τῷ Νομῷ Ἑλ'Αζιζ καὶ εἰς ἀπόστασιν 60 χιλιομέτρων βορειοδυτικῶς τῆς πόλεως Ἑλ'Αζιζ ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὀχθῆς τοῦ ποταμοῦ Εὐφράτου, ὅστις εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο καλεῖται Καρᾶ-Σοῦ. Ἐκ τῶν 19.000 κατοίκων τῆς Ἐγκιν 8.000, ὄντες Ἀρμένιοι, ἐσφάγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Κούρδων, ἢ ἐφυγον, κατὰ τὰ ἔτη 1895, 1896 καὶ 1915. Τὸ ὄνομα Ἐγκιν εἶναι παραφθορὰ τῆς ἀρμενικῆς λέξεως «ἄγν» (=πηγή), τὸ ὁποῖον ὄνομα ἔλαβεν ἡ πόλις ἐνέκα τῆς πηγῆς (Καρᾶ-Σοῦ), ἣτις ἀναβλύζει ἐκ μεγάλου βράχου, κειμένου ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς. Καθ' ἃ ἀνέγνωσα εἰς τὸ Ἑγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν, ἡ πόλις αὕτη καλεῖται σήμερον Μπασκέλ. Ἐν τούτοις διατηρεῖται σήμερον τὸ ὄνομα Ἐγκιν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐνθυμοῦνται, ἐκτός τῶν ἄλλοτε κατοίκων τῶν μερῶν ἐκείνων, ὅσοι διεσώθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ ἀλλαχοῦ καὶ ἐκεῖνοι τῶν ἐξορίστων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι διήλθον, ὡς καὶ ἡμεῖς, ἐκεῖθεν.

5.—Ἐγκιν καὶ Ἑρμενίκιοι. Ὁρυλεῖται λοιπόν, ὅτι Ἀρμένιοι τῆς Ἐγκιν ἀπόκισαν ἢ μάλλον ἐπηύξησαν τὸ μνημονευθὲν πλησίον τῆς Μακρᾶς Γεφύρας χωρίον Ἀρμενα ἢ Ἑρμενίκιοι,

καθώς καὶ ἄλλας πόλεις καὶ χωρία. Ἐκ τοῦ Ἑρμενίκιοι δὲ τούτου πάλιν, καθὼς καὶ ἀλλαχόθεν, ἦλθον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς Ἀρμένιοι καὶ ἐγκατεστάθησαν μονίμως εἰς τὸ Διδυμότειχον.

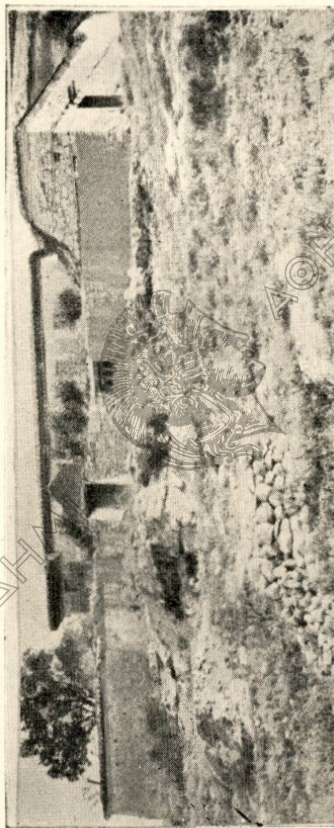
6.—Οἱ ἐξ Ἑρμενίκιοι ἔποικοι. Ὁ τὸ 1816 ἐν Διδυμοτείχῳ ἀποθανὼν ἀρμένιος ἱερεὺς Δέρ-Κεβόρκ εἶχεν ἔλθει οἰκογενειακῶς ἐξ Ἑρμενίκιοι καὶ ὑπηρέτησεν ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη, μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐν τῇ Ἀρμενικῇ Κοινότητι Διδυμοτείχου ὡς ἱερεὺς. Εἶχον προσέλθει τότε μετ' αὐτοῦ καὶ ἄλλαι τινὲς οἰκογένειαι.

7.—Ὁ Βυζαντινὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ στέψις τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Ἡ Ἀρμενικὴ Κοινότης τοῦ Διδυμοτείχου εἶναι παλαιά. Ἔχει ἕνα ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Σούρπ-Κεβόρκ), εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν ἄκραν τῆς Ἀκροπόλεως, κάτωθεν τῆς θέσεως, ἣτις καλεῖται «Παληός» καὶ εἰς ἀπόστασιν 150 βημάτων ἀπὸ τοῦ προσκυνήματος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὁ ναὸς οὗτος τῶν Ἀρμενίων εἶναι παλαιὸς καὶ ἱστορικός, ὀνομαζόμενος καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Ἅγιος Γεώργιος. Εἶχε τὸ ἐπώνυμον Παλαιοκαστρίτης, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης ΣΤ' ὁ Καντακουζηνός, ἀναγράφων, ὅτι ἐστέφθη ἐν αὐτῷ αὐτοκράτῳ τὸ 1341 μετὰ τὴν σύζυγόν του Εἰρήνην, ἕνεκα τῆς διενέξεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων μετὰ τῆς Ἄννης τῆς Σαβανδικῆς (ἡ τῆς ἐκ Σαβοΐας), χήρας τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου καὶ μητρὸς Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου.

Ἦτο ἡ 26η Ὀκτωβρίου, ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅτε ἐτελέσθη ἡ θεία λειτουργία ὑπὸ τοῦ τότε ὀρθοδόξου Ἑλλήνος Μητροπολίτου Διδυμοτείχου, τοῦ ὁποίου μᾶς εἶναι ἄγνωστον τὸ ὄνομα καὶ ἐγένεεν ἡ τελετὴ τῆς στέψεως τῶν αὐτοκρατόρων τῆς πόλεως Διδυμοτείχου. Εἰς τὴν δοξολογίαν, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν, ἐμνημονεύθησαν πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει νομίμων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, Ἄννης τῆς Σαβανδικῆς καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς Ἰωάννου τοῦ Ε', κατόπιν δὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς Εἰρήνης.

Ἐκαλεῖτο δὲ ὁ ναὸς οὗτος Ἅγιος Γεώργιος Παλαιοκαστρίτης διότι ἔκειτο ἐκεῖ, ὅπου εὕρισκετο ἄλλοτε ἡ ἀρχαία βᾶσις τῆς πόλεως Διδυμοτείχου, τρόπον τινά, τὸ παλαιὸν κάστρον αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο, ὡς φαίνεται, Παλαιόκαστρον. Τοῦτο δὲ συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ὡς εἶδομεν καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω, τὸ ἀμέσως ὑπερθεῖν τοῦ

ναοῦ μέρος, ἔνθα ὑπάρχουν μεγάλα τεχνητά ἐπὶ τῶν βράχων κοιλώματα, εἰς τὰ ὅποια ἦσαν κτισμένα παλαιὰ οἰκοδομήματα, κατοικίαι κλπ, ἀποκαλεῖται καὶ σήμερον παρὰ τῶν παλαιότερων Διδυμοτειχιτῶν «Παληό». Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παλαιοκαστρίτης ἦτο φαίνεται πα-

Ὁ ναὸς μετὰ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ. Ἐμπροσθεν δὲ ὁ χώρος τοῦ κατεδαφισθέντος ξενώνου.

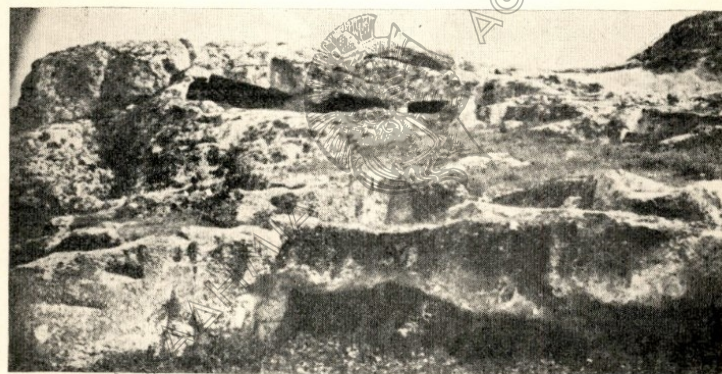
λαιὸν μοναστήριον, ἔνθα οἱ Βυζαντινοὶ ἐπανηγύριζον, καὶ εἶχε πολλοὺς προσκυνητάς, ὅπως κατόπιν καὶ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις, ὡς θὰ εἶδωμεν περαιτέρω.

Καθ' ἃ ἀναφέρει ἡ ἀρμενικὴ παράδοσις, ἦτο μικρὸν παρεκκλή-

σιον, κείμενον εἰς τὴν θέσιν, ἔνθα εὐρίσκεται ἤδη τὸ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ νῦν ναοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ συνηνωμένον τετράγωνον δωμάτιον, ὅπερ χρησιμεύει ὡς βαπτιστήριον καὶ σκευοφυλάκιον συγχρόνως.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε παρεκκλήσιον ἦτο, εἴτε ναὸς εἴτε μοναστήριον, παρεσχέθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Διδυμοτείχου εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτῶν Ἀρμενίους. Πότε ὅμως καὶ πῶς;

8.— Πότε παρέλαβον οἱ Ἀρμένιοι τὸν ναὸν τοῦτον— ἐπίσημα Κυβερνητικὰ ἔγγραφα. Ἡ φήμη ὅτι δῆθεν ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐπωλήθη εἰς τοὺς Ἀρμενίους εἰκονικῶς ἀντὶ 175 γροσίων τὸ ἔτος 1795 (1) εἶνε ἀστήρικτος. Ὑπάρχει ἀπόδειξις, ὅτι οἱ Ἀρμένιοι εἶχον τὸν ναὸν τοῦτον καὶ πρὸ τοῦ ἔτους ἀκόμη 1704. Διότι ἐν τῷ αὐτογράφῳ αὐτοῦ δια-

Τὸ «Παλιό» ὑπερθεν καὶ πλαγίως τοῦ ναοῦ.

σφάζεται πλὰξ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐκμεκτζή Σερκίτζ, ἀποθανόντος καὶ ταφέντος τὸ 1704. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ πέραν τοῦ Ἐρυθροποτάμου (Κηζήλ-Ντερέ) ἀρμενικὸν νεκροταφεῖον ὑπάρχουν τάφοι ἀπὸ διακοσίων ἐτῶν.

Ἄλλ' ὑπάρχει ἄλλη σπουδαιότατη καὶ ἐπισημοτέρα ἀπόδειξις, ὅτι ὁ ναὸς εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀρμενίων πολλὰ ἔτη ἐνωρίτερον τοῦ 1704, ὥστε νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ ἔτους 1526 καὶ πρότερον ἀκόμη.

Δηλ. παρὰ τῇ Ἀρμενικῇ Κοινότητι Διδυμοτείχου διασφύζονται

ἔξ ἐπίσημα βεράτια καὶ λοιπὰ κυβερνητικά ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα μετεφράσαμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, διὰ τοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ ἐδρεύοντος σοφολογιωτάτου Μουφτῆ τῶν Μωαμεθανῶν τοῦ Νομοῦ Ἐβρου Ἰμάμ Ζαδὲ Χατζῆ Βελιουτδίν ἐφέντη τῇ βοηθείᾳ τοῦ δικηγόρου κ. Κ. Ἀργυριάδου, τοὺς ὁποίους εὐχαριστοῦμεν καὶ δημοσίᾳ θερμῶς. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐξεδόθησαν κατὰ τὰ ἀραβικά ἔτη 1138, 1169, 1191, 1223, 1230 καὶ 1244, δηλ. καθ' ἡμᾶς τὰ ἔτη 1726, 1756, 1777, 1808, 1815 καὶ 1828.

Τὸ πρῶτον ἔγγραφον (1726) ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς τῶν Ἀρμενίων, ὅστις εἶχεν ἀνοικοδομηθῆ 100 καὶ 200 ἔτη προηγουμένως, εἶχεν ἐρειπωθῆ, ὅτι τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἀρμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, γενομένων τῶν ἀπαιτουμένων νομίμων διατυπώσεων καὶ τῆς ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος, ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἡ ἀνοικοδόμησις, καὶ ὅτι τέλος ὁ ναὸς εὕρισκετο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀρμενίων πρό (ἢ ἴσως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς) τῶν ἐνδόξων ἡμερῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ὁ ναὸς ἀνεκτίσθη παρὰ τῶν Ἀρμενίων ἐπανειλημμένως τὸ 1526 καὶ τὸ 1626, καθὼς καὶ τὸ 1726, καὶ ὅτι προὔπηρχεν εἰς αὐτοὺς ἐνωρίτερον τοῦ 1526.

Ἐνδόξους ἡμέρας ἐὰν ἐννοήσωμεν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦτο σημαίνει, ὅτι παρέλαβον οἱ Ἀρμένιοι τὸν ναὸν πρό (ἢ ἀπὸ) τοῦ 1453. Ἐὰν δὲ ἐννοήσωμεν τὴν ἁλωσιν τοῦ Διδυμοτείχου, τότε φθάνομεν εἰς τὸ ἔτος 1361. Ἐὰν τέλος λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὡς ἐνδόξους ἡμέρας τὴν ἐποχὴν μιᾶς καλῆς τουρκικῆς περιόδου μετὰ τὸ 1453, τότε πρέπει νὰ περιορισθῶμεν μετὰ τῶν χρονολογιῶν 1453 καὶ 1526.

Καθ' ἡμᾶς εἶπεν ὁ κ. Γεώργιος Βαφειάδης, ὁ πρό τινων ἐτῶν ἀποθανόντων γνωστὸς ἀρχαιολόγος Λαμπουσιάδης ἀναφέρει ὡς ἔτος τῆς παρὰ τῶν Ἑλλήνων παραδόσεως τοῦ ναοῦ τούτου εἰς τοὺς Ἀρμένιους τὸ 1543. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Λαμπουσιάδου ἦτο, φαίνεται, προφορική, διότι, εἰς ὅσα τοῦλάχιστον ἱστορικά ἄρθρα καὶ σημειώματα τούτου ἀνέγνωσα δὲν εὗρον σχετικόν τι. Ὁ ἀριθμὸς δὲ οὗτος, δηλ. τὸ ἔτος 1543 ἐξήχθη παρ' αὐτοῦ, ὡς φαίνεται, ἐσφαλμένως ἀντὶ τοῦ ἔτους 1526 ἢ τοῦ 1453.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ βέβαιον δι' ἡμᾶς ὅπωςδήποτε δύναται νὰ εἶναι τοῦτο ὅτι ὁ ἱστορικὸς οὗτος βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παλαιοκαστρίτου περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀρμενίων πρό ἀρκετῶν αἰώνων καὶ μετὰ τὸ ἴσως τῶν ἐτῶν 1361 καὶ 1526, ἢ μᾶλλον τῶν ἐτῶν 1453 καὶ 1526.

Τὸ δεύτερον ἔγγραφον (1756) ἀναφέρει, ὅτι, συνεπεία ἀναφορᾶς τοῦ ἀρμενίου Καραμπέτ Ἀλεξιάν, ἐξητάσθησαν ζητήματά τινα μεριδιούχων ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ναοῦ. Ἀπεφασίσθη δὲ ὑπὸ τοῦ Καντῆ (ιεροδίκου) τοῦ Διδυμοτείχου ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ἀνακαινίσις τοῦ ναοῦ ἐναντίον τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Καραμπέτ, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀναφορὰ ἀπερρίφθη.

Τὸ τρίτον ἔγγραφον (1777) ἀναγράφει, ὅτι ὁ ἀνωτέρω μεριδιούχος Καραμπέτ ὑπέβλεπε πάλιν ἀναφορὰν, ὅπως λάβῃ ὀπίσω τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ (κτηματικὸν) μερίδιόν του, ὅπερ εἶχε ληφθῇ κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν ὁμοῦ μετὰ τῶν μεριδιῶν ἄλλων, πρὸς ἐπέκτασιν τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ. Καὶ ἀνεγνωρίσθη μὲν κατ' ἀρχὴν τὸ δίκαιόν του, πλὴν ἐν τούτοις, κοινῇ συγκαταθέσει αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ, ἐνεκρίθη, ὅπως τὸ διαμφισβητούμενον μερίδιον παραμείνῃ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ναοῦ, ὑπὸ τὸν ἐξῆς ὅρον: Νὰ μνημονεύηται δηλ. καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Καραμπέτ ἐν τῷ ναῷ ὡς ἀνακαινιστοῦ αὐτοῦ, ὅπως ἐμνημονεύοντο τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ἄλλων μεριδιούχων καὶ τῶν ἐπιτρόπων.

Τοιοτοτρόπως ἀνεκαινίσθη ὁ ναός, εὐρυνθείσης τῆς περιοχῆς του.

Κατὰ προφορικὰς πληροφορίας τοῦ Κεβόρκ Παπαζιάν ἐξεδόθη ἐπὶ τοῦ Σουλτάν Σελίμ τοῦ Γ' καὶ τοῦ Ἀρμενίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ζακαρία Γκαγζβάν αὐτοκρατορικὸς ἱσαδὲς (διάταγμα) περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ.

Ἐὰν ἐγένετο τοιαύτη ἀνακαινίσις, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ τῆς ἐν τῷ τρίτῳ ἔγγράφῳ τοῦ 1777 ἀναφερομένης, οὔτε βεβαίως περὶ τῆς ἐν τῷ ἕκτῳ ἔγγράφῳ τοῦ 1828, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν μετ' ὀλίγον, διότι ὁ μὲν Ζακαρία ἐπατριάρχευσεν εἰς δύο περιόδους (1773—1781 καὶ 1782—1789), ὁ δὲ Σουλτάν Σελίμ ὁ Γ' ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1789 μέχρι τοῦ 1808. Πρὸς τούτοις δὲ τὸ τέταρτον ἔγγραφον (1808) καὶ τὸ πέμπτον (1815) δὲν ὁμιλοῦν περὶ ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἔχει ἐσφαλμένας πληροφορίας ὁ Παπαζιάν ἢ ἐγένετο μὲν ἡ ἀναφερομένη ἀνακαινίσις, ἀλλ' ἀπωλέσθη τὸ σχετικὸν κυβερνητικὸν ἔγγραφον.

Τὸ τέταρτον ἔγγραφον εἶναι κυρίως ἀντίγραφον σουλτανικῆς ἐγκυκλίου, ἡ ὁποία ἐξεδόθη δι' ὅλον τὸ Κράτος ἐπὶ τῇ ἀναρρῆσει εἰς τὸν θρόνον τὸ 1808 τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ Β', διαδόχου τοῦ προμνημονευθέντος Σουλτάν Σελίμ τοῦ Γ'. Διεκηρύχθη τότε εἰς ἀπάσας τὰς πολιτικάς, θρησκευτικὰς καὶ λοιπὰς ἀρχάς, νὰ ζοῦν

ὅλα τὰ ἔθνη ἐν ἡσυχίᾳ διὰ τὰ εὐημερήσουν. Νὰ ὑποστηριχθοῦν τὰ δίκαια τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων. "Ὅλοι νὰ σέβωνται τοὺς θρησκευτικοὺς ἀρχηγούς, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν παραπόνων καὶ διαβημάτων αὐτῶν ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερον κυβερνητικὸν Γραφεῖον τῆς προστασίας τῶν χριστιανῶν καὶ ἄλλων ἔθνων. Ἐξηκολούθουν ὁμως, ὡς συνήθως, παρὰ τὰς ἐκάστοτε ἐγκυκλίους καὶ ἐντολὰς τῶν Σουλτάνων, αἱ καταχρήσεις διαφόρων κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων καὶ αἱ διάφοροι ἀκαταστασίαι εἰς διάφορα μέρη τοῦ Κράτους εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν καὶ ἄλλων ἔθνων, καὶ ἰδίως τῶν Ἀρμενίων. Διὰ τοῦτο ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ χηρεύοντος τότε Ἀρμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Ὁχανὲς ἀνεφέρθη εἰς τὴν Κυβέρνησιν, παραπονούμενος καὶ ζητῶν, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ τὸ ἐλεύθερον δικαίωμα καὶ τὴν κανονικὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀνακαινίσεως ἢ ἀνεγέρσεως ναῶν, σχολῶν καὶ λοιπῶν τοιούτων καθιδρυμάτων. Ἡ κυβερνητικὴ ἀπάντησις ἦτο, ὅτι ὅλοι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ἀσχολῶνται ἀνενόχλητοι εἰς τὰ θρησκευτικά καὶ λοιπὰ εἰρηνικά τῶν ἔργα διὰ τὰ εὐημερήσουν, ὡς καὶ πρότερον, καὶ ἔτι καλλίτερον, κατ' εὐαρέσκειαν καὶ σεπτὴν ἐντολὴν τοῦ νέου Σουλτάνου.

Τὸ πέμπτον ἔγγραφον (1815) εἶναι σουλτανικὸν διάταγμα διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ παρὰ τὸν ναὸν παλαιοῦ ἡρειπωμένου μοναστηρίου. Τοῦτο, ἐπειδὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἦτο πολὺ σαθρὸν καὶ ἄχρηστον, κατηδαφίσθη τὸ 1931, καθὼς θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὰ ἐφεξῆς. Τέλος τὸ ἕκτον ἔγγραφον (1828) ἐξεδόθη διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἡρειπωθέντος πάλιν ναοῦ. Προσελθόντος τοῦ Ἀρμενίου Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως εἰς Διδυμότειχον, συνεκλήθη γενικὴ συνέλευσις τῶν ἐνταῦθα Ἀρμενίων ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ καὶ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἀρμένιον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Καζᾶς (δηλ. Ὑποδιοικήσις ἢ Ἐπαρχία) Διδυμοτείχου μὲ Καϊμακάμην (Ὑποδιοικητὴν ἢ Ἐπαρχον) τὸν Βετζχί—Μεχμέτ Πασᾶν, ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Μουτεσαρίφην (Διοικητὴν) τῆς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν πόλεως Τσιρμέν Ἐσάτ-Πασᾶν. Συνῆλθε λοιπόν, κατόπιν σχετικῆς κυβερνητικῆς ἐντολῆς καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Καδὴ Διδυμοτείχου Νχίπ-Ἀλῆ Ἐφέντη, ἑκτακτον συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος Τοῦρκοι καὶ Ἀρμένιοι.

Ἀφ' οὗ ἐξητάσθη τὸ ζήτημα καὶ ἐγένετο ἡ σχετικὴ σύσκεψις, ἀπεφασίσθη καὶ ἤρχισε, κατόπιν διαφόρων νομίμων διατυπώσεων καὶ προετοιμασιῶν, ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ Γιάννη Κάλφα. Ἐτελείωσε, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Κεβόρκ Παπαζιάν, μετὰ τριε-

τίαν, ἥτοι τὸ 1831, ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας τοῦ Μπογός. Τὰ δὲ ἐγκαί-
νια ἐτελέσθησαν τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου. Καὶ
ἐπειδὴ, ἔνεκα τῆς καταπεσοῦσης τότε ἀφθόνου χιόνος ἡ κατὰ ξηρὰν
συγκοινωνία ἦτο ἀδύνατος, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ὁ σιδηρόδρο-
μος, ὁ δὲ ποταμὸς Ἐβρος ἦτο πλωτός, διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐπίσημοι
προσκεκλημένοι καὶ λοιποὶ προσκυνηταὶ ἦλθον ἐξ Ἀδριανουπόλεως
εἰς Διδυμοτείχον, καταπλεύσαντες τὸν ποταμὸν διὰ πλοιαρίων καὶ
σχεδιῶν.

Ἐκ μιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ Βαπτιστηρίου ἐξάγεται, ὅτι τοῦτο ἦ
μᾶλλον ἢ κτιστὴ κολυμβήθρα του ἐκτίσθη τὸ 1824. Ἐπομένως κατὰ
τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸ 1828 καὶ ἐτελείωσε
τὸ 1831, τὸ Σκευοφυλάκιον καὶ Βαπτιστήριον προὔπηρχον καὶ διὰ
τοῦτο ἀφέθησαν, ὅπως εἶχον.

9.— Τὸ Μοναστηριακὸν κτίριον ὡς ξενών.
Ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις. Κατεδάφισις αὐ-
τοῦ. Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ ἐν τῷ πέμπτῳ ἐγγράφῳ ἀναφερόμε-
νον μοναστηριακὸν κτίριον. Τοῦτο παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἦτο κυρίως
ξενών, ἔνθα παρέμενον οἰκογενειακῶς οἱ, ὡς προσκυνηταὶ ἢ χάριν
καὶ ἄλλων λόγων εἰς Διδυμοτείχον ἐρχόμενοι, Ἀρμένιοι Ἀδριανου-
πόλεως καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Θράκης ἢ καὶ ἀλλοχόθεν. Ὡς ἐκ τού-
του καὶ τῶν εἰς χρῆμα καὶ εἶδος δώρων τῶν προσκυνητῶν εἰς τὸν
ναόν, ἡ Ἀρμενικὴ Κοινότης Διδυμοτείχου εἶχε πολλὰς προσόδους καὶ
ιδίως κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς καὶ πανηγύρεις. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν:
1) Ἡ τῆς Μεταμορφώσεως (Ἀϊλανγκερπουτιούν), τελουμένη παρὰ
τοῖς Ἀρμενίοις 99 ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα. 2) Ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ
Σταύρου (Χάτς-Βεράτς). 3) Μία ἄλλη ἐορτὴ τοῦ Σταυροῦ (Βαρακά
Χάτς), μετὰ 15 ἡμέρας. 4) Ἡ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Σούρπ-Κεβόρκ),
τὴν παραμονὴν τῆς προηγουμένης ἐορτῆς. 5) δὲ καὶ κυρίως ἡ ἐορτὴ
τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἀστβατζίν). Τὸ κτίριον τοῦτο τοῦ
Μοναστηρίου, τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶδομεν, εἶχεν ἀνοικοδομηθῇ τὸ
1815, ἀνεκτίσθη πάλιν τὸ 1838, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐξ ἐνεπιγράφου
μαρμαρίνης πλάκός, ἥτις ἦτο ἐντετειχισμένη ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐξωθύ-
ρας αὐτοῦ, ἐν τῷ αὐλογύρῳ τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, γραφεῖσα
Ἀρμενιστί, ἔχει ἐν μεταφράσει ὡς ἐξῆς:

Τὸ μοναστήριον τοῦτο, ἐκτισμένον πρότερον, ἀλλὰ παλαιωθὲν
καὶ ἐρειπωθὲν, ὅπερ ὁ ἐκ Πίγγκιαν Χατζῆ Στεπὴν ἀγὰς ἰδίους ἀνα-
λώμασιν εἶχεν οἰκοδομήσει. Ἡ δὲ ὁ ἐκ τοῦ γένους Λαντζινιὰν σεβασ-
τός Χατζῆ Χατσατούρ δι' ἰδίων ἐξόδων ἀνέκτισεν.

Εἰς δόξαν τοῦ ὑψίστου καὶ Παναγάρχου Θεοῦ, ὅστις εἶθε νὰ διαφυλάττῃ αὐτὸ κατηγλαΐσμενον καὶ στερεὸν πρὸς δόξαν τοῦ Ἀρμενικοῦ Ἔθνους.

Ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ 1838 Μαρτίου 30.

Ἀνω δεξιὰ, ὁ κατεδαφισθεὶς παλαιὸς ξενών, ὅπουθεν αὐτοῦ δυσδιόρατος ὁ ναὸς καὶ τὸ «Παλαιὸ». Ἀριστερὰ μετὰ τῶν δένδρων, εἰς τὸ βάθος ὁ πύργος «Πεντάγωνον» (Μπέζ-κούσακ).

Τὸ Μοναστήριον, ἐπειδὴ εἶχεν ἀνάγκην, ἐπιδιωρθώθη, ὡς ἔλεγεν ὁ Παπαζιάν, καὶ τὸ 1896 περίπου. Μετὰ ταῦτα ὁμοῦς ἡρειπώθη

βαθμηδόν τελείως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀρμενικὴ Κοινότης, ἕνεκα τῶν τελευταίων πολεμικῶν χρόνων καὶ τῆς φοβερᾶς οἰκονομικῆς κρίσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ, οὐ μόνον εἰς ἀνοικοδόμησιν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ἀπλὴν ἐπιδιόρθωσιν, ἠναγκάσθη νὰ τὸ καταρρίψῃ, διὰ νὰ διασώσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς κεράμους καὶ τὴν ξυλείαν, καὶ διὰ προμήθειαν καυσίμου ὕλης πρὸς ὄφελος καὶ χρῆσιν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς.

10.— Ἡ σημερινὴ Ἀρμενικὴ κοινότης. Τὸ παλαιὸν καὶ νέον Σχολεῖον. Ἡ Ἀρμενικὴ κοινότης σήμερον εἶνε μικρά, ὥς καὶ ἄλλοτε, ἀποτελουμένη ἀπὸ 38 οἰκογενείας (150 ἄτομα). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱερέως Κεβόρκ καὶ κατόπιν εἶχε ληφθῇ μεγάλη φροντίς διὰ τὸν ναὸν καὶ τὴν σχολήν. Ἡ σχολὴ εὕρίσκετο ἔξω τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὴν ὑπῆρχεν σειρὰ δωματίων ὅπου ἐφιλοξενοῦντο οἱ ἐκάστοτε ἐρχόμενοι ἄνευ οἰκογενειῶν προσκυνηταί. Τὰ δωμάτια καὶ ἡ σχολὴ κατεστράφησαν καὶ τῷ 1881 πρὸς τὰ κάτω τῆς πόλεως Καστροπόρτες καὶ ὑπερθεν τοῦ δημοσίου ὠρολογίου ἐκτίσθη ἄλλη σχολή, διοικητοῦ Διδυμοτείχου ὄντος τοῦ Τζώρτζη πασσᾶ καὶ Νομάρχου Ἀδριανουπόλεως τοῦ Καδὲρ πασσᾶ. Ἡ σχολὴ ἔχει ἤδη ἐξ τάξεις μὲ 25 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας καὶ δύο διδασκαλίσσας.

ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΦΕΙΑΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ